

Հաստատում եմ

Երևանի պետական համալսարանի
հումանիտար և հասարակագիտական
մասնագիտությունների գծով
պրոֆեսոր՝ հ.գ.թ., դոցենտ Է. Ասրիյան

ԿԱՐՏԻՔ

Կարեն Սեդրակի Թոխաթյանի «Հայաստանի ժայռապատկերների տիպաբանությունը և պատմամշակութային նշանակությունը» Է.00.05 «Պատմագրություն, աղբյուրագիտություն» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության վերաբերյալ:

Երևանի պետական համալսարանի Պատմության ֆակուլտետի Հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի 2020 թ. նոյեմբերի 24-ին կայացած նիստում, որին մասնակցում էին ամբիոնի վարիչ, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Հ. Ավետիսյանը, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Ռ. Նահապետյանը, պ.գ.թ., դոցենտներ Մ. Գաբրիելյանը, Ա. Գնունին, պ.գ.թ. Հ. Հարությունյանը, քննարկվեց Կարեն Սեդրակի Թոխաթյանի «Հայաստանի ժայռապատկերների տիպաբանությունը և պատմամշակութային նշանակությունը» «Պատմագրություն, աղբյուրագիտություն» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսությունը:

Ելույթ ունեցան ամբիոնի վարիչ Հ. Ավետիսյանը, դասախոսներ Ռ. Նահապետյանը, Մ. Գաբրիելյանը, Ա. Գնունին, Հ. Հարությունյանը:

Կարեն Թոխաթյանի ատենախոսությունը նվիրված է ժամանակակից պատմագիտության ամենակնճոռտ և վիճելի ասպարեզներից մեկի՝ ժայռապատկերների ուսումնասիրությանը: Թեման առավել արդիական է, հաշվի առնելով հետևյալ հանգամանքները. ա. նշված հուշարձանների կարևոր պատմական սկզբնաղբյուր հանդիսանալը, բ. տիպաբանության և ժամանակագրման հետ կապված բազմաթիվ բարդ խնդիրների առկայությունը, գ. ժայռապատկերների հզոր գիտաճանաչողական ներուժ պարունակելը:

Ներկայացված աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, որտեղ հաջորդաբար դիտարկվում են Հայաստանի ժայռապատկերները, հնաստղագիտական հուշարձանները, ժայռապատկերների հետազոտությունից ստացված գիտելիքի կիրառումը պատմագիտական և մշակութաբանական խնդիրներում, եզրակացություններից, գրականության ցանկից (գիրք I), ինչպես նաև հավելվածներից, որտեղ ներկայացված են ժայռապատկերների 5 քարտեզները և ցանկերը, միջավայրը և ուղեկցող նյութը, լուսարևային իմաստակրությամբ անունների ցանկը և 199 աղյուսակները (գիրք II):

Ներածությունում հեղինակն անդրադառնում է թեմայի արդիականությանը, աշխատանքի նպատակներին ու խնդիրներին, ուսումնասիրության ժամանակագրական և աշխարհագրական սահմաններին, հիմնահարցի ուսումնասիրության աստիճանին, սահմանում է ուսումնասիրության աղբյուրագիտական և մեթոդաբանական հիմքերը, նշում է աշխատանքի գիտական նորույթը և գործնական նշանակությունը, հետազոտության փորձանցումը, ինչպես նաև ներկայացնում է մատենագրական աղբյուրների և գրականության տեսությունը:

Թեմայի արդիականության մասին հատվածում հեղինակը հիմնավորում է ժայռապատկերների, որպես պատմական սկզբնաղբյուր ուսումնասիրության կարևորությունը, ինչպես նաև դրանց ժամանակագրման և տիպաբանման հետ կապված խնդիրները: Այնուհետև ներկայացնում է աշխատանքի նպատակն ու խնդիրները, որպես հիմնական հարցադրում ունենալով առկա աղբյուրների հիմամբ բացահայտել ժայռափորագրման ոլորտի ձևավորման նախադրյալները, զարգացման սկզբունքները և օրինաչափությունները: Հեղինակի կողմից դրված հիմնական խնդիրներն են ա. պատմաքննական անդրադարձ կատարել ժայռապատկերների ներկայացմանը միջնադարյան մատենագրության մեջ և նոր շրջանում դրանց մի մասի բնութագրումը աստղագիտական իմաստի և կիրառելիության չափանիշներով, բ. ժայռապատկերների ոլորտում պատմագիտական պարզաբանումներ կատարելը:

Ուսումնասիրության ժամանակագրական սահմաններն են Հայաստանում ժայռագրության սկզբնավորումից /Ք.ա. VII հազ./ ընդհուպ մինչև միջնադար: Այնուհետև ներկայացված են հիմնախնդրի ուսումնասիրության աստիճանը, փուլերը և հետազոտության աղբյուրագիտական ու մեթոդաբանական հիմքը: Աշխատանքը պարունակում է զգալի գիտական նորույթ. այստեղ ներկայացված է Հայկական լեռնաշխարհի և հարա-

կից շրջանների ժայռապատկերների շտեմարան, որն ընդգրկում է ավելի քան 4000 ժայռապատկեր: Բացի այդ, հեղինակը գիտական շրջանառության է մտցրել գրեթե 3500 ժայռապատկեր և մոտ երկու տասնյակ ծիսապաշտամունքային և երկնադիտական օբյեկտ: Հեղինակի կողմից որոշակիացվել են ժայռապատկերների տեսակները, ներկայացվել ավելի քան 350 հատկանիշ ընդգրկող բնութագրական սանդղակ: Նախաբանի ավարտական մասում շարադրված է մատենագրական աղբյուրների և գրականության տեսությունը:

Ատենախոսության առաջին գլուխը կոչվում է «Հայաստանի ժայռապատկերները»: Այն ամենաձավալունն է աշխատության մեջ և ներկայացնում է ինքնուրույն արժեք:

Առաջին ենթագլուխում ժայռապատկերներն արժևորվում են որպես պատմամշակութային սկզբնաղբյուր: Ժայռապատկերը կարող է դիտարկվել նաև որպես գրի նախատիպ, հանդիսանալով իբրև «առասպել քարի մեջ», և այս կերպ նրանք հնարավորություն են ընձեռում վերակազմել հնագույն հավատալիքները:

Երկրորդ ենթագլուխը նվիրված է ժայռապատկերների ուսումնասիրության հիմնախնդիրներին և ժայռապատկերների դասակարգմանը: Հեղինակը միավորում է ժայռապատկերները բնորոշող հատկանիշները յոթ խմբում. ա. ժայռապատկերը որպես հնագիտական միավոր, բ. քարաբեկորը, գ. պատկերակիր մակերեսը, դ. պատկերը կազմող ակոսը, ե. բուն պատկերները, զ. պատկերների խմբայնությունը, է. միջավայրը: Հեղինակի հաշվարկներով, նշված դասակարգումը պետք է ընդգրկի մոտ 12000 ժայռապատկեր:

Երրորդ ենթագլուխը նվիրված է ժայռապատկերների ուսումնասիրության պատմությանը, որը ներկայացվում է հավելվածի 93 աղյուսակներում:

Չորրորդ ենթագլուխը նվիրված է ժայռապատկերների տիպաբանական բնութագրմանը: Հեղինակը նախ և առաջ դիտարկում է ժայռապատկերների տեղադրությունը: Հետաքրքիր է դիտարկումն առ այն, որ Հայկական լեռնաշխարհից դուրս ժայռապատկերների բաշխման խտությունը զգալիորեն նվազում է: Հեղինակին հաջողվել է դասդասել ժայռապատկերներն ըստ տեղադրման բացարձակ բարձրության: Աշխատանքում անդրադարձ է արվում նաև դրանց կերտման ժամանակաշրջանին: Դիտարկվում է միջավայրը և ուղեկցող նյութը: Չափազանց կարևոր է հեղինակի այն նկատառումը, թե ժայռապատկերը սերտ է շրջակա միջավայրին, որի համապատկերում էլ ձևավորվում է մարդաստեղծ սրբազան լանդշաֆտը: Այս ենթատեքստում էլ դիտարկվում են տեղը և տեղանքի բնույթը՝ էկոլոգիական վիճակը, բնական վիճակը՝ գեղագիտական բնապատ-

կերը, կոթողայնությունը, մերձակա հնագիտական տարրերը և միավորները, ուղեկցող հնագիտական նյութը և այլն, մոտակա ժամանակակից արհեստական կողմնորոշիչ տարրը, պատկերվածի համապատասխանությունն այդ ուղղությամբ երևացող իրողություններին: Այնուհետև հեղինակը քննության է առնում հիմնական երկու՝ պատկերային և ոչ պատկերային տեսակները, դասադասելով դրանք, ըստ տեղեկատու հետքի տեսակի (փորագիր և նկարեն), ըստ պահպանման վիճակի, ըստ ակոսի ձևավորման եղանակի (բրածեծ, խորաքանդակ, հղկանկար, փայլանկար, շերտահատ, լցանկար, քերծանկար, խառը), ըստ պատկերագրման չափի, ըստ պատկերակիր մակերեսի տեղադրության, ըստ պատկերակիր մակերևույթի ձևի, ըստ պատկերատարների ընդհանուր քանակի, ըստ քարաբեկորի պատկերակիր նիստերի թվի, ըստ ուսումնասիրության ֆիզիկական մատչելիության, ըստ տարածական իրականացման եղանակի, ըստ խմբայնության: Հեղինակը նշում է, որ Հայաստանում առկա է նշված տասը տեսակների և վիճակների մեծագույն մասը, թեպետ, առայժմ հայտնի չէ դասական գետնանկարի օրինակ:

Հինգերորդ ծավալուն ենթագլխում ներկայացվում է ժայռապատկերների բովանդակությունը՝ բնություն, մարդու առօրյա, արարման արդյունք, ներաշխարհ, որոնցում հեղինակն առանձնացնում է 31 խումբ: Հեղինակն իրավացիորեն նշում է, որ անգամ մեկ ժայռապատկերի հորինվածքում, այս խմբերը հաճախ միահյուսված են՝ համալրելով միմյանց: Բովանդակային խմբերի պատկերների և ոճերի մեծ մասը հարատևել է հայ մշակույթի մյուս ոլորտներում՝ խեցեղեն, քանդակ, որմնանկար, տարագ, հյուսածո իրեր:

Վեցերորդ ենթագլխում նկարագրված է ժայռանկարի պատկերառճը և կատարման կերպը: Հեղինակը առանձնացնում է պատկերառճի 11 տեսակ՝ սովորական, պատկերագրական հաստատունով, իրապաշտական, սխեմային, երկեռանկյուն, այլագրում, շարժուն, չափազանցված, երկակի արտապատկեր, հեռանկար և համայնապատկեր: Ժայռանկարներն ըստ կատարման կերպի բաժանվում են չորս խմբի՝ ակոսային, բազմանիստ, շրջափորագիր, շարժապատկեր: Կարևոր նորույթ է հեղինակի կողմից նշված ժայռապատկերի կատարման փուլայնությունը՝ նախանկար, անավարտ պատկեր, կրկնանկար, վրանկար և տեխնիկապես անկատար:

Յոթերորդ ենթագլխում քննարկվում է ժայռապատկերների առնչությունը հայ մշակույթի մյուս ոլորտներին: Հեղինակը գտնում է, որ ժայռապատկերների կերտման վաղ և միջին փուլերում՝ Ք.ա. VII-IV հազ., իմաստաբանությամբ և ձևաոճական բնութագրով

ժայռապատկերները համադրելի են նեոլիթի և էնեոլիթի կառուցողական արվեստի կոթողների, կենցաղային, դեկորատիվ-կիրառական արվեստի նմուշների, իսկ Ք.ա. III-II հազ. բրոնզե գտածոների և հմայական իրերի հետ: Ք.ա. II-I հազ. ժայռապատկերների որոշ իմաստակիր տարրեր վերարտադրվել են բրոնզե գոտիների, թիթեղի, կնիքի և դրամի պատկերագրության մեջ: Որոշ ժայռապատկերների դեպքում համադրումներ են արված նաև ազգագրական նյութերի հետ:

Ութերորդ ենթագլուխը բնութագրում է Հայաստանի ժայռարվեստը համաշխարհային համապատկերում: Հեղինակը նշում է, որ վերոնշյալ 31 խմբերի և 17 տեսակների մի մասը այլ վայրերում բացակայում է:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Հնաստղագիտական հուշարձաններ» գլխում ներկայացված են հեղինակի կարծիքով աստղագիտական իմաստ ու գործառույթ ունեցող հուշարձանները:

Առաջին ենթագլուխը նվիրված է աստղագիտական բովանդակությամբ ժայռապատկերներին: Հեղինակը նշում է, որ դրանցում առկա են լուսատուների տարատեսակ պատկերներ (Արև, Լուսին, մոլորակ, աստղ, համաստեղություն, Կենդանաշրջան, Ծիր Կաթին), երկնային երևույթներ (խավարում, ասուպ, գիսավոր), Երկրագունդ, մթնոլորտային երևույթներ: Կան տարբեր հիմքերով օրացույցներ, նաև՝ գաղափարագրեր:

Երկրորդ ենթագլխում ներկայացված է հնաստղագիտական մտքի արտացոլումը կառուցվածքներում: Նկատի առնելով, որ բնակեցված այրերի մեծ մասի մուտքը լուսահայաց է, նշում է տիպական մի օրինակ, այն, որ Պաղատյուրի անձավախորշի արևելահայաց պատի բազմատարր ժայռանկարը լրիվ լուսավորվում է միայն ցերեկը: Այնուհետև հեղինակը դիտարկում է նաև քարե կոթողները և շարքերը:

Երրորդ ենթագլուխը վերաբերում է տիեզերաբանական պատկերացումների արտացոլմանը՝ ժայռապատկերմանն առնչակից մշակութային ոլորտներում: Հեղինակն իրավացիորեն նշում է, որ տիեզերական մարմինների և երևույթների մոտիվներն ու թեմատիկան արտացոլվել են ռազմի և կենցաղային իրերում և այլն:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը վերնագրված է «Ժայռապատկերաբանական գիտելիքի կիրառումը պատմագիտական և մշակութաբանական խնդիրներում»:

Առաջին ենթագլխում ներկայացված են ժայռապատկերաբանության ձևավորումը Հայաստանում և վաղմիջնադարյան շրջանում ժայռափորագրմանն առնչվող մատենագրական տեղեկությունները:

Երկրորդ ենթագլուխը նվիրված է ժայռապատկերների թվագրման խնդրին: Հեղինակն իրավացիորեն նշում է, որ փորագրի թվագրմանը նպաստում են նկարի պատկերագրման՝ ոճաբանական և տիպաբանական առումով համեմատությունը հնագիտական և ազգագրական նյութերի հետ:

Երրորդ ենթագլխում նկարագրված են ժայռապատկերների բացարձակ թվագրման աստղագիտական երկու եղանակները: Հեղինակը քննության է առնում Վարդենյաց լեռնանցքի և Սևսարի ժայռապատկերները: Այնուհետև ներկայացվում է աստղագիտական մեթոդների պատմամշակութային նշանակությունը:

Չորրորդ ենթագլխում շարադրված են օրացույցի տեսության և Հայոց տոմարի որոշ պարզաբանումներ, ընդգծելով մեր ժամանակաչափի համակարգերի տեղաձին լինելը:

Առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հինգերորդ ենթագլուխը որտեղ քննարկվում են ժայռապատկերները և հնադարյան արվեստի ծագման խնդիրները: Հեղինակն իրավացիորեն նկատում է, որ նախնադարի մտածողությունը, հնագույն գիտելիքն ու ժայռարվեստը միավորված են գիտության և արվեստի ընդհանուր դրույթներով և հասկացություններով: Հեղինակը գնահատում է ժայռապատկերը որպես մարդկային ճանաչողության ընթացքի լուսաբանման կարևոր տեղեկատվական աղբյուր, «պատկերագիր խոսք»՝ գրքային մշակույթին բնորոշ հատկանիշներով:

Եզրակացություններ բաժնում ամփոփվում են հետազոտության հիմնական արդյունքները:

Աշխատանքում օգտագործվել է հարուստ աղբյուրագիտական և մասնագիտական գրականություն, ինչը թույլ է տվել հեղինակին կատարելու խորքային լուրջ ուսումնասիրություն: Սեղմագիրը կազմված է ԲՈԿ-ի պահանջների համաձայն, համապատասխանում է ատենախոսության ընդհանուր բովանդակությանը, իսկ հեղինակի 15 գիտական հրապարակումներն արտացոլում են հիմնական գիտական արդյունքները:

Նշված անկասկած առավելությունների հետ մեկտեղ, ներկայացված աշխատությունում առկա են որոշ թերացումներ, որոնք անխուսափելի են նշված բարդ հիմնախնդիրների ուսումնասիրության դեպքում և բնավ չեն նսեմացնում կատարված հսկայածավալ աշխատանքի նշանակությունը:

Ա. Աշխատանքում առկա են անհարկի կրկնություններ: Մասնավորապես, թեմայի ուսումնասիրության պատմությունը մանրամասն ներկայացված է ինչպես ներածական հատվածում, այնպես էլ առաջին և երրորդ գլուխներում:

Բ. Մենհիրների համակառույցների միայն աստղագիտական տեսանկյունից դիտարկումն օրինաչափ չէ, մանավանդ, Ջորաքարերի համակառույցի պարագայում:

Գ. Բավարար չափով չեն լուսաբանված ժայռապատկերների այլ գործառույթները:

Կարեն Սեդրակի Թոխայանի «Հայաստանի ժայռապատկերների տիպաբանությունը և պատմամշակութային նշանակությունը» թեկնածուական ատենախոսությունը արդիական է, ներկայացնում է գիտական և գիտա-գործնական նորույթ և կարևոր ներդրում է հանդիսանում աղբյուրագիտության և հայագիտության ոլորտում: Այն համապատասխանում է թեկնածուական ատենախոսությանը ներկայացվող պահանջներին, ուստի հեղինակն արժանի է իր հայցած Է.00.05 «Պատմագրություն, աղբյուրագիտություն» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանին:

Կարծիքը հաստատված է ԵՊՀ Հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի 2020 թ. նոյեմբերի 24-ի նիստում /արձանագրություն № 11/:

ԵՊՀ Հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի վարիչ
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր՝

Հ.Գ. Ավետիսյան

Պ.գ.դ., պրոֆեսոր Հ.Գ. Ավետիսյանի ստորագրությունը հաստատում եմ՝

Երևանի պետական համալսարանի
գիտքարտուղար, պ.գ.թ., դոցենտ

 Լ.Ս. Հովսեփյան

11.12.2020